
İSLÂM İKTİSADÎ DÜŞÜNCE TARİHİ

2

Ed. Mehmet BULUT

İZÜ YAYINLARI NO: 59

Kitabın Adı

İSLÂM İKTİSADÎ DÜŞÜNCE TARİHİ

Editör

Mehmet BULUT

Tasarım

Gökhan KOÇ

Baskı - Cilt

Seçil Ofset

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi

4. Cadde No: 77 Bağcılar, İstanbul

Tel: +90 212 629 06 15 www.secilofset.com

Sertifika No: 44903

Baskı Tarihi

İstanbul, 2021

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye Katılım Bankaları Birliği

www.izu.edu.tr

© Her hakkı mahfuzdur.

TAKIM ISBN: 978-605-06675-9-2

2. CİLT ISBN: 978-625-7558-02-0

SABAHATTİN ZAIM

1344/1926 - 1427/2007

Eren Yıldırım¹

Sabahattin Zaim 1926 yılında Makedonya, İştip'te doğdu. Sabahattin Zaim'in baba tarafından soyu Konya'dan Balkanlar'a göçen ve soyadına da kaynaklık eden Aslan Zaim'e, anne tarafından soyu ise Ayan Ahmet Ağ'a'ya dayanmaktadır (Çakır, 2007). Sabahattin Zaim I. Dünya savaşı sonrasında, 1934 yılında, Yugoslavya'dan Türk ve Müslüman halka uygulanan baskılar nedeniyle İstanbul'a ailesiyle birlikte göç etmek durumunda kalmıştır (Zaim, 2008).

Sabahattin Zaim, İştip'te başladığı ilkokulu İstanbul'da Fethiye ilkokulunda 1937 yılında bitirdi ve daha sonra Fatih ortaokulunda eğitimini sürdürdü ve buradan 1940 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı Vefa Lisesi klasik şubeyi (Latince-İngilizce) 1943 yılında bitirdi. Vefa lisesinden sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Şubesine girdi ve 1947 yılında buradan da mezun olarak yükseköğrenimini tamamladı. 1950'de ise Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden öğrenim denkliği (muadelet) aldı (Zaim, 2008).

Sabahattin Zaim, yükseköğrenimini tamamladıktan sonra memuriyet hayatın adım attı ve 1947 ile 1949 arasında 2 yıl süreyle İstanbul'un Fatih ve

1 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İktisat Bölümü Öğr. Elemanı

Eyüp ilçelerinde kaymakam vekili olarak çalıştı. İstanbul'daki görevi sonrası Zaim, Kahta (Malatya), Ayancık (Sinop) ve Abana (Kastamonu) ilçelerinde kaymakamlık görevini icra etti (Çakır, 2007). İstanbul'daki memuriyeti sırasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde doktora yapmaya başlamasıyla birlikte akademik dünyaya adımını attı ve daha sonra 1953 yılında kaymakamlık görevini bırakarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset kürsüsünde (1953-1957) asistan oldu. 1955 yılında doktorasını tamamlayan Sabahattin Zaim, Amerika Birleşik Devletleri'nde Cornell Üniversitesinde doçentlik tezi üzerine çalıştı ve 1957 yılında doçentlik sınavında başarılı olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset kürsüsünde ders vermeye başladı (Zaim, 2008).

1963-65 yılları arasında Almanya'da Münih Üniversitesinde araştırmalarını sürdürdü ve 1965 yılında Türkiye'de dönüşü ile birlikte profesörlük unvanını elde etti. Buna ek olarak 1980 ile 1982 arasında Cidde Melik Abdülaziz üniversitesinde misafir araştırmacı olarak görev aldı. 1979 yılında Sosyal Siyaset Kürsü başkanlığına getirilen Sabahattin Zaim 1993 yılında emekli olduğu sürece kadar bu görevine devam etti. 1993 yılında emekli olduktan sonra Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin kurucu dekanı olarak göreve geri döndü ve aynı zamanda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde Çalışma Ekonomisi Bölümünde ders verdi (Çakır, 2007). Sabahattin Zaim akademik sayılan görev ve çalışmalarına ek olarak 1977-1979 yılları arasında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mütevelli heyeti üyeliği yapmıştır.

Sabahattin Zaim ülkemiz sınırları içinde İşçi-İşveren Seminerleri ve Konferanslarının düzenlenmesi ile Türk-İş Sendikacılık Koleji'nde öğretim üyeliği görevlerini yerine getirdi. Milli Prodüktivite Merkezi'nde yönetim kurulu üyeliği yaptı. Bunun yanında, uluslararası düzeyde, 1980 ile 1981 arasında İslam Konferansı (OIC) bünyesinde İslam Bankacılığı temsilciği yaptı. 1997 ve 1998 yıllarında 2 yıl süreyle Yüksek Öğretim Kurulu üyeliği yaptı ve 1998'de tekrar emekli oldu. 2003 yılında yeni kurulan Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nin kurucu rektörü olarak görev aldı. Ayrıca Uluslararası Balkan Üniversitesi'nde (Makedonya) ve Milletlerarası İslam Üniversitesi'nde (Pakistan) mütevelli heyeti üyeliği yaptı (Çakır, 2007).

Sabahattin Zaim Ulya Hanım ile evlenmiş (10 Eylül 1959) ve beş çocuğu olmuştur. 1960 yılında Kızı Mehveş Tarım, 1962 yılında oğlu Selim Zaim, 1963 yılında Kerim Zaim, 1969 yılında Abdülhâlim Zaim ve son olarak 1974'te en küçük oğlu Halil Zaim dünyaya gelmiştir (Zaim, 2008). Eşi Ulya Zaim 21 ağustos 2002 tarihinde vefat etmiştir. 10 Aralık 2007 tarihinde vefat eden Sabahattin Zaim, İstanbul Edirnekapı'daki aile kabristanına defnedilmiştir.

Akademik kariyerine sosyal siyaset kürsüsünde başlayan ve çalışmalarını uzun süre bu kürsüde devam ettiren Sabahattin Zaim, çalışma Ekonomisi alanının Türkiye'deki öncü isimlerinden biri olmuştur ve bu disiplinin ülkemizde gelişmesi ve yerleşmesinde büyük bir katkıya sahiptir. Fakat Sabahattin Zaim sadece ulusal akademik başarısı ile değil hem uluslararası akademik tanınırlığı hem de yetiştirdiği öğrencilerin kalitesi ile “hocaların hocası” nitelemesi ile anılmıştır. Hem çalışkan bir akademisyen olması hem de ders vermedeki başarısı ve kabiliyeti ile akademik dünyada ün edinen Zaim, sosyal hayattaki girişimlere aktif katılımı ve özgeci bir yaklaşımla yardımseverliği ile akademik camia dışında da fazlasıyla tanınan ve sevilen bir insandı. Yetiştirdiği ve öğrencilikleri sonrasında da yakından ilgilendiği öğrencileri hem akademik alanda hem de siyaset ve sosyal konularda önemli yerlere gelmiştir. Mütevazı yaklaşımı ile öğrencilerini yetiştiren Sabahattin Zaim, birçok dernek ve vakfın kuruluş ve faaliyetlerine de katılım göstermiş ve muhafazakar çevrede bilinen ve saygı duyulan bir figür olarak yer edinmiştir.

Sabahattin Zaim'in akademik kariyeri ve bilimsel yaklaşımını ele alırken şunu belirtmek gerekir ki günümüz ortalama akademik anlayıştan farklı olarak birden fazla disiplinde derin bir bilgi birikimine sahiptir. Buna ek olarak sadece akademik camia ile sınırlı bir çevreyle yetinmeyen Zaim iş dünyası ve sosyal kuruluşlar ile de yakın bir temas ve paylaşım içerisinde olmuştur. Bu durum kendisinin farklı alanlardan ve kademelerden birçok seveni olmasını da açıklar niteliktedir.

Sabahattin Zaim, çalışma ekonomisi disiplini üzerine Cornell Üniversitesi'nde çalışmalar ve incelemeler yapmış ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de yeni gelişen bu alanı Türkiye'ye taşımıştır. Daha sonra bağımsız bir bölüm olarak yükseköğretim haritasına giren çalışma ekonomisi açısından Zaim'in katkıları öncüdür. Burada şunu belirtmek gerekir ki her ne kadar Zaim, İslam İktisadî ve Çalışma Ekonomisi disiplinlerine yaptığı katkılar ve bu alanların ülkemiz akademik eko sistemine katılımında ve gelişiminde yaptığı öncülük ile tanınsa da, verimlilik (prodüktivite), uluslararası göç hareketleri, sendikalaşma, işgücü ve sanayi üzerine de önemli çalışmalara imza atmıştır.

Memuriyet kariyerinin akademik dünyaya adım atmasıyla sonlamasının ardından Sabahattin Zaim, akademik kariyeri ile birlikte çeşitli iş girişimlerinde reel sektör tecrübesine de sahiptir. Bu kapsamda;

- Pancar Motor'da yönetim kurulu üyeliği (1958-1963),
- Koç Holding'de müşavirlik (1966-1967),

- Anadolu Cam Sanayii'nde Murakıplık (1975-1978),
- Soytur AŞ'de yönetim kurulu başkanlığı (1975-1980),
- Uzel Traktör Sanayii'nde murakıplık ve yönetim kurulu üyeliği (1977-1980),
- Tümosan'da yönetim kurulu üyeliği (1977-1979),
- Faisal Finans Kurumu ile Kuveyt Türk Finans Kurumu'nda müşavirlik ve yönetim kurulu başkan vekilliği görevlerini ifa etmiştir (Zaim, 2008).

Sabahattin Zaim, ulusal ve uluslararası farklı alanlarda faaliyet gösteren birçok vakıf, dernek ve cemiyete üye olmuştur. Bunlara örnek olarak;

- İlim Yayma Cemiyeti kurucu üyeliği ve mütevelli heyet üyeliği,
- Türkiye Milli Kültür Vakfı kurucu üyeliği,
- Mülkiyeliler Birliği üyeliği,
- Yeşilay üyeliği,
- Anadolu Eğitim Vakfı başkanlığı,
- Milletlerarası İslam İktisatçıları Cemiyeti kurucu üyeliği sayılabilir (Zaim, 2008).

Prof. Dr. Sabahattin Zaim;

- 1990 yılında Türkiye Milli Kültür Vakfı tarafından “Türk Milli Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı”,
- 1992 yılında İslam Kalkınma Bankası tarafından verilen “İslam Ekonomisi Dünya Ödülü”,
- 1996 yılında Laribâ Bankacılık tarafından verilen “İslam Bankası Ödülü”,
- 2002 yılında MÜSİAD tarafından “Üstün hizmet ödülü”,
- 2005 yılında Birlik Vakfı tarafından verilen “Vakıf İnsan'a şükran ödülü”,
- 2006 yılında ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından uygun görülen “Üstün hizmet ödülü ve madalyası” ile ödüllendirilmiştir (Zaim, 2008).

Sabahattin Zaim'in ismini yaşatan çeşitli eğitim kurumları açılmıştır. İstanbul'un Esenyurt ilçesinde Prof. Dr. Sabahattin Zaim İlkokulu eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Üsküdar Belediyesi'ne bağlı olarak 2009 yılında Çamlıca Sabahattin Zaim Eğitim Merkezi açılmıştır ve merkez halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca Prof. Dr. Sabahattin Zaim Anadolu Lisesi İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde eğitim vermektedir. Prof. Dr. Sabahattin Zaim'in ismini yaşatmak üzere İlim Yayma Vakfı tarafından 2010 yılında İstanbul Küçükçekmece'de vakıf üniversitesi statüsü ile İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi kurulmuştur.

Sabahattin Zaim'in Eserleri ve Muhtevaları

Sabahattin Zaim'in 50 yılı aşan akademik kariyerinde ortaya koyduğu eserleri, disiplinlerarası yaklaşımın güzel örneklerini oluşturmaktadır. Zaim'in çalışmalarını; sosyal siyaset kürsüsündeki görevi sırasında çalışma ekonomisine kaynaklık eden çalışmaları ve İslam İktisadî'na dair çalışmaları olarak iki temel kategoride belirtmek doğru olacaktır.

Sabahattin Zaim'in İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde gerçekleştirdiği doktora tezinden "İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler" başlıklı kitabı 1956 yılında aynı üniversite tarafından yayınlanmıştır. 1962 yılında ise "Türkiye'nin İktisadî ve Sosyal Gelişmesinde İşgücü ve Produktivite Meselelerinin Önemi ve Tesiri" ve "Türkiye Fikir İşçileri ve İstihdam Şartları" kitapları yayınlanmıştır. Sabahattin Zaim yine 1962 yılında "İşletme İdaresi ve Moral" isimli kitabı F. J. Roethlisberger'den tercüme etmiştir. 1970 yılında "İktisadi Doktrinler" adlı kitabını yayınlamıştır. 1971 yılında "Bölge ve Şehir Planlaması Yönünden İstanbul Sanayi Bölgeleri" adlı eserini ortaya koymuştur.

Sabahattin Zaim'in bir diğer ve belki de en önemli sayılabilecek eseri ise ilki 1968 yılında olmak üzere halihazırda 10 baskı yapmış ve birçok üniversitede ders kitabı olarak okutulan "Çalışma Ekonomisi" kitabıdır. Sabahattin Zaim'in çalışma ekonomisi disiplini çerçevesinde verdiği diğer eserler ise; Türkiye'de Nüfus Meselesi (1973) ve Türkiye'de Ücret ve Gelirler Siyaseti (1974) adlı çalışmalarıdır.

Sabahattin Zaim'in İslam İktisadî ve İslam dünyasının vaziyeti üzerine yazdığı kitapların bazıları ise;

- Modern İktisat ve İslam (1969),
- İslâm ve İktisadî Nizam (1979),
- İslam'ın İktisadi Görüşü (1981),

- İslam, İnsan ve Ekonomi (1989),
- Türk ve İslâm Dünyasının Yeniden Yapılanması (1997) adlı eserleridir.

Sabahattin Zaim'in çeşitli makale ve diğer çalışma ve söyleşilerinden 2005 yılında, "Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı: Toplum/İktisat/Siyaset" başlığıyla üç ciltlik bir seri yayınlanmıştır. Ayrıca 2005 yılında "Bir Ömrün Hikayesi" adıyla Sabahattin Zaim'in hatıratı Murat, Uçma ve Beyaz editörlüğünde yayınlanmıştır. Sabahattin Zaim vefatından 1 yıl kadar önce, 2006 yılında, kendi yaptığı çalışmaları derleyip "İslam Ekonomisinin Temelleri ve Faizsiz Finans Sistemindeki Yeni Gelişmeler" başlığıyla yayına hazır hale getirmişti (Zaim, 2014). Daha sonra İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi bu eseri "İslam Ekonomisinin Temelleri" başlığıyla vefatından sonra 2014 yılında yayınlamıştır.

Sabahattin Zaim'in anısını ve akademik yaklaşımı üzerine 2008 yılında "Sabahaddin Zaim Sempozyumu" düzenlenmiş ve sempozyumdaki konuşmalar "Sabahaddin Zaim'i Anlama" başlığıyla İstanbul İktisatçılar Derneği tarafından yayınlanmıştır. Sabahattin Zaim'in vefatının ardından Sakarya Üniversitesi bünyesinde kendisine atfen "Prof. Dr. Sabahattin Zaim'e Armağan: Seçme Yazılar" ismiyle bir kitap Şimşek ve diğ. (2012) tarafından yayınlanmıştır. Yine vefatının ardından Uslu (2015) ile söyleşilerini içeren "Hayatım ve Türkiye" kitabı Sabahattin Zaim'in hayat hikayesini kendi ağzından sorularla yanıtladığı bir eserdir.

Sabahattin Zaim, verimli ve uzun akademik kariyerinde yüzlerce makale yayınlanmıştır. Bu yayınların tamamını burada sıralamak gerekli görülmesi de hatıratında (Zaim, 2008) makalelerinden bazı önemli görülenler şu şekilde sıralanmıştır;

- Türkiye'nin Millî Ücret Siyaseti,
- İktisadî Devlet Teşebbüslerinde Prodüktivite ve Rantabilite,
- Sanayileşmenin Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Gelişmesine Tesiri,
- Avrupa Ortak Pazarı ve Türkiye,
- Türkiye'de Toplu Sözleşme Düzeninin İktisadî ve Sosyal Sahadaki Tesirleri,
- Toplu Sözleşmelerde Değişken Ücret Uygulaması,
- İşçi, İşveren Kuruluşlarının Sosyoiktisadî Önemi,
- Socio-Economic Problems Of Rapid Urbanization "The Middle East

City, Ancient and Traditions Confronts a Modern World”,

- Modern Education in Turkey,
- Türkiye'nin İktisadî Meselesi: İç Borç Faiz Sarmalı,
- Vakıflarımızın İktisadî ve Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi,
- Mimar Sinan Döneminin İktisadî Durumu,
- İslâm Ülkeleri Arasında İktisadî İşbirliği İmkânları.

Sabahattin Zaim, bu çalışmalarına ek olarak, çok sayıda ulusal ve uluslararası tebliğ, rapor gibi çalışmalarda da yer almıştır².

Sabahattin Zaim'in Yaşadığı Dönem ve Şartlarının Düşünceleri Üzerindeki Etkisi

Sabahattin Zaim'in ailesinin dönemin Yugoslavya'sındaki baskılar üzerine İstanbul'a göç etmesinden sonra özellikle Vefa Lisesi'nde aldığı eğitimin ve öğretmenlerinin, daha sonraki siyasi ve akademik görüşleri üzerinde önemli etkisi olduğu ifade edilebilir. Vefa Lisesi'nde Klasik şubede latince dilinde sıkı bir eğitim aldı. Bu şubede birçok öğretmen üniversiteden gelecek ders veren Prof. Dr. Sabri Esat Siyavuşgil gibi öğretmenlerdi. Ayrıca lise öğretmeni olarak Reşat Ekrem Koçu tarih dersi veriyordu. Nurettin Topçu da felsefe derslerine giriyordu. Sabahattin Zaim, Nurettin Topçu'dan felsefe dersleri almasının Mülkiye'de ilgili derslerden yüksek notlar almasını sağladığını belirtir (Zaim, 2008). Vefa Lisesi'nden mezun olduktan sonra Mülkiye'yi kazanan Sabahattin Zaim, belirli bir süre maiyet memurluğu yaptıktan sonra akademik hayata geçişini şu sözlerle özetler (Zaim, 2008):

“Kaymakamlık yaptım, siyasete girmedim. Bir süre kaymakamlık yaptıktan sonra kendi kendime ‘Yerim ilim hayatı olmalıdır’ diyerek tercihim ilimden yana kullandım. Hoca olarak üniversiteye girince, idari görev almama konusunda kendi kendime kati bir prensip kararına vardım. Çünkü idarecilik yapmak isteseydim bunu profesyonelce yapmayı düşünürdüm. Üniversitede üstlenilecek idari bir görev son derece amatörce olurdu.”

2 Sabahattin Zaim'in uzun ve verimli akademik hayatında yaptığı tüm çalışmalar, onlarca kitap ve yüzlerle ifade edilen makale, rapor, seminer ve söyleşilerden oluşmaktadır ve burada tamamına yer verilmemiştir. Sabahattin Zaim'in çalışmalarının daha kapsamlı bir listesi için bkz: Zaim, S. (2008). Bir Ömrün Hikayesi: Sabahattin Zaim 1926-2007 (2.bs.). İstanbul: İşaret Yayınları.

Zaim'in yukarıdaki sözlerinden ilme ne kadar önem verdiği ve yaptığı işe duyduğu saygı açıkça görülebilir. Sabahattin Zaim İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde doktora yaptığı sırada sınıfında Haydar Kazgan, Gülten Kazgan, Sadun Aren gibi isimlerin olduğunu belirtir. Zaim bu fakültede Nazi Almanyası'ndan kaçıp Türkiye'ye sığınan, Gerhard Kessler, Fritz Neumark, Alfred Isaac gibi önemli isimlerden ders almıştır. Sosyal siyaset ve sosyoloji kürsüsünde asistan olarak göreve başladığında ise Orhan Tuna, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu ve Sabahat Yalçın ile birlikte kadroya sahipti (Zaim, 2008).

Sabahattin Zaim Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyareti sırasında Hem Cornell Üniversitesi'nde hem de birçok farklı şehirde özellikle sendika ve tekstil üretim yerlerine ziyaretlerde bulunmuş ve Cornell Üniversitesi'nde çalışma ekonomisine dair çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Daha sonra Türkiye'ye dönüşü ve doçentlik ünvanı ile birlikte ders vermeye başladığı zaman İngilizcedeki "labor economics" tabirinden çevirdiği çalışma ekonomisi dersini sosyal siyaset kürsüsünde vermeye başlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Sabahattin Zaim geleneksel değerlerle modern dünya gerçeklerini başarılı bir şekilde birlikte özümsemiş biriydi ve güncel dünya gelişmelerine vakıf bir insandı (Çakır, 2007).

Sabahattin Zaim'in Modern İktisat bilimine katkıları

Sabahattin Zaim İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde 1955 yılında doktorasını tamamladıktan sonra 1956 yılında doktora tezini kitap olarak yayınladı. Doktora tezinin konusunun ve kapsamının belirlenmesi sürecinde Orhan Tuna ile akademik etkileşimini şu şekilde aktarır (Zaim, 2008):

".... Ben doktora tezimi almaya niyetlenince Orhan Hoca bana, 'Türkiye'de ücret meselesi nedir? Bu konuyu bir ele al da bakalım.' dedi. Bunun üzerine ne yapabileceğimizi düşündük. Ne bütün ücretleri ele almak ne de bütün Türkiye'deki durumu ele almak mümkündü. Bu sebeple Türkiye'deki en yaygın sanayi dalının hangisi olduğunu inceledik ve doktora tezimin konusunu tekstil sanayisiyle sınırladık. O zaman tekstil sanayisinin en yaygın olduğu il İstanbul olduğu için konuyu saha olarak İstanbul ile çerçevededik."

Bu tez konusu ile birlikte Sabahattin Zaim'in uzun akademik kariyerinde önemli bir yer tutan Çalışma Ekonomisi disiplinin ilk adımları kendisi

açısından atılmış oldu. Doktora tezi sonrası Amerika Birleşik Devletleri'ne giden ve Cornell Üniversitesi'nde doçentlik tezi üzerine araştırma ve çalışmalarını sürdüren Zaim, bu ülkede farklı şehirlerde sendikalar, sanayi kuruluşları, üniversiteler ve bazı kamu kuruluşlarını ziyaret etmiştir. Ayrıca ABD ve Kanada'da Türkiye'deki ücretler, çalışma şartları ve sendikacılık üzerine bazı konuşmalar da gerçekleştirmiştir. Harvard Üniversitesi'nde çalışma ekonomisi alanında meşhur John T. Dunlop'ın doktora derslerine katılmıştır.

Cornell Üniversitesi'nde Robert L. Raimon ile doçentlik tezi üzerine çalışırken ise “demokratik bir sistemde enflasyonu artırmadan ve toplu sözleşme serbestisi ile birlikte tam istihdama ulaşmak mümkün müdür?” sorusuna yanıt aradı. Daha sonra doçent olarak İstanbul Üniversitesi'ne döndüğünde ise yeni açılan Çalışma Ekonomisi dersini vermeye başladı. Bu ders bu isimle Türkiye'de ilk Sabahattin Zaim tarafından veriliyordu ve bu dersin notlarından oluşan kitap 1962 yılında “Günümüzün sosyal siyaset meseleleri” başlığıyla yayınlandıktan sonra ikinci baskıdan itibaren “Çalışma ekonomisi” olarak ismi değiştirildi. Zaim'in bu ders ile Türkiye'de ilk kez başlattığı çalışma ekonomisi disiplini daha sonra yayılarak birçok üniversitede kürsü ve bölüm olarak yer aldı ve halen günümüzde de lisans ve lisansüstü düzeyde hem bölüm hem de ders seviyesinde aktif olarak yükseköğrenim haritamızda yer almaktadır. Sabahattin Zaim çalışma ekonomisinin yanında göç, sosyal güvenlik, şehircilik, toplu sözleşme ve ücretler üzerine de bilimsel çalışmalarını sürdürdü.

Sabahattin Zaim, kariyerinin neredeyse tamamında görev yaptığı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset kürsüsünün araştırma konularını iş ve işçi ücretleri olarak belirtir ve bu araştırma alanı kendisinin çalışma ekonomisi alanında uzmanlaşmasının yolunu açmıştır. Sabahattin Zaim, modern Türk iktisadî hayatına katkılarından biri olan Çalışma Ekonomisi (1997) adlı eserinde, çalışma ekonomisinin özünü: “Sosyal siyaset veya endüstriyel ilişkilerin iktisadî özünü teşkil eden konularla ilgilidir.” şeklinde ifade eder. Zaim (1997), çalışma ekonomisinin araştırma alanının daha çok emek arzı olduğunu öne sürer. Bu yaklaşım kitabın ilk yazıldığı dönemin ana akım iktisadî ruhu ile uyumludur. Ayrıca çalışma ekonomisini iktisat politikası ile sosyal siyaset arasındaki bağlantıyı kuran bir disiplin olarak değerlendirir. Zaim (1997)'e göre çalışma ekonomisi, işgücü piyasaları, toplu pazarlık sistemi, sendikaların iktisadî rolü ve teknolojik ilerlemelerin etkisini incelemektedir.

Sabahattin Zaim (1961) doçentlik döneminde Sosyal Siyaset Konferansları'nda yaptığı konuşmalardan yayınladığı “Kollektif Pazarlık Sisteminin

Mahiyeti ve Prensipleri” başlıklı çalışmasında çalışma ekonomisi alanının önemli bir alt başlığı olan emek arz sürecinde pazarlık kavramının incelemesini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmasında sendikaların iktisadi, sosyal ve siyasi olmak üzere üç temel fonksiyonu olduğundan bahseden Zaim, bu fonksiyonların işlerlik kazanmasında kolektif pazarlık sürecinin önemli bir etkisi olduğunu belirtir. Çalışmasında kolektif pazarlık sisteminin tarihçesinin ve iktisadi yaşam açısından önemini de vurgular. Burada şunu belirtmek gerekir ki Zaim’in sendikalar ve kolektif pazarlık üzerine görüşleri, Amerika Birleşik Devletleri’nde geçirdiği sürece etkileşimde bulunduğu ve Amerikan sendikalaşması üzerine bazı çalışmalarını da çevirdiği John Windmuller gibi akademisyenlerden etkilendiği ifade edilebilir.

Sabahattin Zaim’in akademik kariyerine başladığı ve sürdüğü 50, 60 ve 70li yıllarda sendikacılık ile toplu pazarlık ve sözleşme gibi konular hem sosyalist hem de kapitalist rejimler açısından önemli bir iktisadî sorunu ifade ediyordu. Bu soruna Türkiye’deki sendikalaşmaya uluslararası akademik ve uygulamalı tecrübelerini tatbik etmeye çalışan Zaim’in (1960) doçentlik döneminde yaptığı bir diğer önemli çalışması ise “Sendikaların Verimliliğe Tesiri ve Bu Yönden İktisadî Gelişme Üzerinde Oynadıkları Rol” başlıklı makalesidir. Bu çalışmasında sendikalaşmanın verimlilik yani işçi başına düşen çıktı miktarı üzerinde durmuştur. Sendikaların işgücü verimliliğinde bazı açılardan düşüş bazı açılardan artış sağlayabileceğini belirten Zaim sonuç olarak sendikaların rolünün işçi ile işveren arasındaki karşılıklı mutabakat ve işbirliği ile uzun vadeli verimliliği artırıcı bir uygulamayla sonuçlanabileceğini öne sürer.

Sabahattin Zaim’in çalışma ekonomisi çerçevesinde yaptığı bir diğer önemli çalışma ise 1962 tarihli “Sendikaların Milli Gelirin Dağılışına ve İşçi - Gelir Payına Tesiri” başlıklı makalesidir. Bu çalışmasında sendikaların milli gelirden işçilerin aldığı payda bir etkisi olup olmadığı sorusundan yola çıkmıştır. Zaim’in bu soruya verdiği cevap ise sendikaların salt toplu pazarlık fonksiyonu ile işgücünün milli gelirden aldığı payın artmasına sebep olmaya-acağı fakat sosyal ve siyasi fonksiyonları ile bunu sağlama potansiyeli olduğu yönündedir. Zaim’in (1979) sendikalaşma ve iktisadî sonuçları üzerine yaptığı çalışmalara, “Türkiye’de Toplu Sözleşme Düzeninin İktisadi ve Sosyal Sahadaki Tesirleri” başlıklı çalışması da örnek gösterilebilir.

Sabahattin Zaim’in çalışma ekonomisi alanının dışında önemli bir çalışması da sanayileşme üzerine “Türkiye’nin İktisadî ve Sosyal Gelişmesinde

Sanayileşmenin Önemi” başlığıyla Sosyal Siyaset Konferansları’nda yaptığı sunumdan türetilip ilgili konferansın dergisinde yayınlanan çalışmasıdır. Zaim (1965) bu çalışmasında sanayileşmenin ülkeler açısından öneminden bahsetmiş ve sanayileşme türlerini saymıştır. Daha sonra konuşmanın yapıldığı yıla kadar cumhuriyet döneminde gerçekleşen sanayileşme tipinin toplumsal yönünü irdeleyerek 1923’ten 1967’ye kadar Türk sanayileşmesini yedi döneme ayırıp her bir dönemi nitelik ve nicelik açısından değerlendirmiş ve sanayileşmenin Türkiye açısından gerekli ve zorunlu olduğunu sonucuna varmıştır.

5. Sabahattin Zaim’in İslam Ekonomisi Yaklaşımı

Sabahattin Zaim’in aktardığına göre İslam İktisadî kavramı ilk olarak Hindistan’da ortaya atılır ve bu kavramın Türkiye’ye gelişi ise Muhammed Hamidullah’ın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde verdiği seminer serisi ile olmuştur (Zaim, 2014). Hamidullah’ın seminerleri dışında Sezai Karakoç’un 1967 yılında yayınlanan “İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü” adlı eseri ile Sabahattin Zaim’in 1969 yılında yayınlanan “Modern İktisat ve İslam” kitabı İslam ekonomisi çerçevesinin Türkiye’de kitlelere duyurulması açısından başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir (Doğruer, 2008).

Sabahattin Zaim’in (1992) vakıf yapısı ve işleyişi hakkında yazdığı “Vakıflarımızın İktisadî ve Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi” başlıklı çalışması Osmanlı Devleti ile zirveye ulaşan ve İslam kültürünün oluşturduğu en önemli sosyal ve iktisadî kurumlarından biri olan vakıfların Osmanlı’dan cumhuriyete uzanan mevcudiyetini incelemektedir. Zaim, bu çalışmasında, Vakıf kavramını tanımlayıp vakıfların hukuki statüsünü ve cumhuriyet döneminde işleyişini ortaya koyduktan sonra vakıfların daha iyi işlerlik kazanmasına yönelik somut önerilerde de bulunmuştur. Vakıfları mikro ve makro açıdan ele alan Zaim (1992)’e göre mikro düzeyde vakıflar:

Mikro açıdan ele alındığında her vakıf, amacı ne olursa olsun, bir işletmedir. Hizmetin, vâkıfın amacı doğrultusunda devam edebilmesi için, vakfın bir iktisadî işletme olarak ele alınması lâzımdır. İşletmenin rasyonel, verimli ve kârlı çalışması için işletmecilik prensiplerine göre çalıştırılması, yani, maddi ve gayri maddi organizasyon, üretim, satış, pazarlama, tanıtım, halkla ilişkiler, işçi-işveren münasebetleri, muhasebe, bütçe ve kontrol tekniklerine uygun çalıştırılması gerekir.

Zaim (1992)’e göre Vakıfların makro iktisadî açıdan faydaları ise;

- Milli gelir üzerindeki etkisi ile kalkınmaya,
- Alt yapının gelişmesine katkı sağlayarak kalkınmanın hızlanmasına,
- Sosyal yapının iyileşmesine,
- Bazı kamu yatırımlarının vakıf aracılığıyla gerçekleştirmesiyle kamu bütçesinde iyileşmeye,
- Düşük gelir düzeyindeki vatandaş sayısının azalmasına,
- Gelir dağılımında daha adaletli bir bölüşümün sağlanmasına,
- Fırsat eşitliğinin artmasına fayda sağlayabileceği şeklinde ifade etmektedir.

Sabahattin Zaim'in vakıf gibi İslam müesseselerine bakış açısı onun günümüz iktisadî sorunlarına yaklaşımında Türk-İslam kültürünün ortaya koyduğu düşünce ve uygulamalar çerçevesinde teori ve uygulamalar geliştirdiğini gösteren önemli bir örnektir.

Sabahattin Zaim'in İslam dünyası ve özelde Türkiye açısından bir diğer katkı sunduğu önemli konu da İslam ülkeleri arasındaki işbirliği ve iktisadî ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yaptığı çalışmalardır. Bu kapsamda Sabahattin Zaim akademik yayınlarının yanında uluslararası akademik ve ticari toplantıların düzenlenmesi, sektörel ve uluslararası raporların yayınlanması, çeşitli yeni kurum ve kuruluşların tesis edilmesi gibi birçok alanda katkı sunmuştur. Sabahattin Zaim'in İslam ülkeleri arasındaki iktisadî işbirliğinin geliştirilmesine yönelik yaptığı "Türkiye ile İslam Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği ve Sanayileşme Gayretleri" adlı çalışması burada bahsetmeye değer görülmektedir. Zaim (1982) bu çalışmasında Türkiye'nin belirli İslam ülkeleri ile ticaret hacmini vererek bu ticaret hacminin artırılabilmesi için hem sektörel hem de ülkeler ölçeğinde çeşitli öneriler getirmektedir. Bu çalışmanın yapıldığı tarihten günümüze yaklaşık kırk yıl gibi bir süre geçmiş ve İslam ülkeleri arasındaki siyasi, sosyal ve iktisadî ilişkiler değişmiş de olsa özellikle ülkelerin üretim ve dağıtımında avantaja sahip olduğu -emek de dahil- iktisadî mal ve hizmetlerin ticareti ve yayılımı üzerinden kurulan iktisadî ilişkilerin İslam ülkelerine yarar getireceği önermesi hala geçerlidir.

Sabahattin Zaim'in İslam İktisadına bakış açısı ve bu alana verdiği teorik katkıyı ele aldığımızda 1976 yılında düzenlenen Birinci Dünya İslam İktisadi Kongresi'nde tebliğ olarak sunduğu ve daha sonra 1978 yılında makale olarak yayınlanan "İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı" çalışması önemlidir. Zaim bu çalışmasında bir Müslümanın iktisadî hayata katılımında nasıl dav-

ranması gerektiğini incelemiştir. Kapitalist ve sosyalist iktisadî anlayışın iktisadî konuları materyalist açıdan ele alışı ortak olarak değerlendiren Zaim, bu materyalist yaklaşım sonucu ortaya çıkan iktisadî insan tiplmesi *homo economicus*'un bir Müslüman için doğru bir tabir olmayacağını belirtir. Zaim (1978)'e göre göre iktisat ahlaki değerleri içermelidir ve bu ahlaki değerlerin özü şunları içerir:

...İslam ekonomisinde, düşünülen insan Allah'ın emir ve nehiyelerine, kitabı olan Kur'anı Kerime, Peygamberimizin sünnetine, alimlerin müşterek kanaatleri olan İcma-ı Ümmete ve büyük alimlerin içtihatları sonucunda tavsiye ettiklerine ve İslam devletinin İslam'a uygun emirlerine göre yaşayışını ve davranışını düzenleyen bir insandır; bu insan *homo economicus* değildir.

Zaim (1978)'e göre böyle bir temelden hareket eden insan, *iktisadî insan* tipi yerine *Müslüman insan*³ olarak tanımlanır. Burada şunu belirtmek gerekir ki Zaim'e göre İslam ekonomisi mevcut yerleşik iktisadî yasaların normatif İslami ilkelerle birleşiminden oluşur. Buna göre Müslüman insan için ücret, kar ve kira olmak üzere üç tür gelir vardır ve Müslüman insan faiz geliri alamaz. Tüketim açısından ise Müslüman insan sadece iktisadî değil *meta-iktisadî* unsurları da göz önüne alarak İslami kurallara göre tüketimini düzenler yani tüketimini sadece gelir düzeyine göre ayarlamaz. Tüketim yaparken İslam'ın gayrı meşru saydığı işlemleri gerçekleştirmez ve lüks tüketimden kaçınır ve israfa bulunmaz. Bu açıdan yüksek gelir seviyesine sahip bir insanın tüketim miktarı İslami kurallarla sınırlandığından israf ve lüks tüketim azalacak ve gelirin bir kısmı iktisadî büyümeyi sağlayabilmek adına tasarrufa kanalize edilebilecektir.

Sabahattin Zaim (1978), Müslüman insanın gelirin harcamadığı kısmını tasarruf ederken özellikle altın, gümüş gibi değerli madenlerle uzun süreli biriktirilmesi durumunda zekât gerekliliğinin altını çizmektedir ve servetin atıl tutulmaması gerektiğini ifade etmektedir. Müslüman insan İslami ilkeleri takip ederek servetini atıl bırakmadığı durumda birikmiş serveti ile ya yatırım yapabilir ya da bu servetini yatırıma dönüşecek şekilde ödünç verebilir. Bu tip borç verme ilişkisinde İslam'ın ribâyı yasaklamasının önemini altını çizen Zaim, emek sarf etmeden ve riske katlanılmadan sadece para üzerinden para

3 Sabahattin Zaim'in Müslüman insan konsepti her ne kadar *homo islamicus* konsepti ile özdeşleştirilse de bu çalışmada Müslüman insan kavramı kullanılmıştır. Zaim'in Müslüman insan kavramı ile *homo islamicus* konsepti arasındaki ilişkiyi ayrıntılı inceleyen bir çalışma için bkz: Orhan, Z. H. (2020). Sabahaddin Zaim'in Türkiye'de İslam İktisadına Dair Katkılarına Dair Bir Değerlendirme. İnsan Toplum ve İktisat: Sabahaddin Düşüncesinin Ana Hatları kitabı içinde (s.53-87). Faruk Taşçı (Ed.). İstanbul: İktisat Yayınları.

kazanılmasının İslam ekonomisi ilkelerine uymadığını belirtir. Böyle bir durumda Zaim'e göre Müslüman insan yatırıma yönelmelidir ve bu sayede iktisadî kalkınma hızlanmış olacaktır. Yatırım için borç verme sürecinde karşılıksız bir ödünç verme yöntemi olarak *karz-ı hasen* ve kara iştirak etme yöntemi olarak *müdarebe* yöntemlerini önerir.

Sabahattin Zaim (2008)'e göre İslam ekonomisinin bir başka ifadesi ise şu şekildedir:

Çağımızın aktüel konuları iktisadî büyüme ve teknolojik gelişme gibi sahalarda temerküz ettiği için, İslâm münevverleri batının kapitalist, sosyalist, marksist, liberalist v.b. dünya görüş ve ideolojileri karşısında İslâmın kendi kaynaklarına dayalı bir iktisadî modelin araştırılmasına girişmişler ve bunun adına İslâm Ekonomisi demişlerdir.

Buradan anlaşılacağı üzere Zaim'in İslam ekonomisi yaklaşımı İslam dininin öz kaynaklarına müracaat ederek ortaya konmalıdır ve diğer iktisadî doktrinlerden faydalanılsa da kendine has ve bağımsız bir yapısı olmalıdır. Ayrıca İslam ekonomisi, bireyin sadece nasıl davrandığını değil aynı zamanda nasıl davranması gerektiğini de inceler ve bu açıdan İslam ekonomisi hem pozitif hem de normatif yöne sahiptir (Zaim, 2008). Bu ahlaki temelden hareket edildiğinde İslam ekonomisinin temel değerleri;

- Tevhit inancına dayanan bir düzen,
- İnsanın iktisadî düşüncenin temelinde yaratılanların en şerefliisi olarak yer alması,
- Çok boyutlu (sosyal, siyasi vb.) adalet,
- Özel mülkiyet ve serbest girişim,
- Faizin yasak oluşu,
- Zekât,
- Bireyin kendine en uygun mesleği seçimi,
- Üretimde ücretle çalışanların Kur'an ve Sünnet'e uygun davranması,
- Üretimde işverenlerin Kur'an ve Sünnet'e uygun davranması şeklindedir (Zaim, 2008).

Sabahattin Zaim İslam ekonomisinin temel ilkelerini saydıktan bu ilkelerin özü olarak "faizsiz ve zekâtlı" bir toplum oluşturulması hedefini belirler

(Zaim, 2014). Sabahattin Zaim'e göre İslam ekonomisi *geçiş aşaması ve ideal aşama* olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. İslam ekonomisinin uygulanmasında bu yüzden her iki aşama için ayrı stratejiler uygulanacaktır. Özellikle geçiş aşamasında farklı ülkelerde farklı stratejiler uygulanması olasıdır (Zaim, 2014). İslam ülkeleri arasındaki sosyal, siyasi, iktisadî ve dini meselelerin yorumlanmasındaki farklılıkları dikkate alan bu yaklaşım günümüz dünyasında gerçekçi ve pragmatik iktisadî çözümler üretmek açısından önemlidir.

Türkiye'de 1970'lerden başlayıp 1980'lerin ortasına kadar süren faizsiz bankacılık sektörünün gelişim sürecine katkı sunan isimlerden biri de Sabahattin Zaim'dir (Orhan, 2020). Sabahattin Zaim, İslam ekonomisi anlayışının yanında İslam bankacılığı veya faizsiz finans alanında da hem teorik katkıda bulunmuş hem de pratik birçok girişimde yer almıştır. Zaim'in İslam bankacılığı anlayışına göre, İslam bankacılığı batı tipi bankacılıktan hem içerik hem de yapı itibarıyla farklıdır. Bu yüzden Zaim'e göre bu kurumlara banka tabiri yerine *finans müessesesi* kavramını kullanmak daha doğru olabilir (Zaim, 2008). Para, İslam anlayışına göre, ana akım iktisadî yaklaşımdan farklı olarak, sadece bir mübadele aracıdır ve faiz de yasak olması da bu durumla bağlantılıdır (Zaim, 2008). Faiz içermeyen bir İslam bankacılığı modelinde de temel amaç halkın tasarrufunun yatırımlara yönlendirilmesi ve bu süreçte riskin paylaşılmasıdır. İslam bankacılığı iktisadî sisteme entegre olurken sadece faizsiz işlemler gerçekleştirilerek değil uzun vadeli yatırımlara kaynak aktarımı ve toplumsal zihniyetin ve sosyoiktisadî yapının değişimi ile beklenen hedefine ulaşabilir (Zaim, 2008).

Sabahattin Zaim (2005)'e göre göre dünya ekonomisi kapitalist ve sosyalist sistemlerin her ikisine de bağımlı olmak zorunda değildir. Sabahattin Zaim, modern insanın materyalist bir iktisadî yaşama indirgenen bir düzende karşılaştığı problemlerin İslam ekonomisinin İslam ahlakına dayanan ilkeleri çerçevesinde bir düzenin ortaya koyulması ile çözümlenebileceğini önerir. Bu çözüm önerisini hem mesleki hem de sosyal hayatına tatbik eden Sabahattin Zaim, İslam ekonomisi alanı ile ilgilenenlerin ufkunu açan önemli ve değerli bir örnektir.

Kaynakça

- Çakır, C. (2007). Prof. Dr. Sabahaddin Zaim 1926-2007: Hayatı, Kişiliği, Eserleri. Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 12(23), 185-193.
- Doğruer, M. (2008). Hocam Prof. Dr. Sabahaddin Zaim. Umran. Ocak, 52-54.
- İstanbul İktisatçılar Derneği. (2008). Sabahaddin Zaim'i Anlama Sempozyumu. İstanbul: İstanbul İktisatçılar Derneği Yayın No:1.
- Orhan, Z. H. (2020). Sabahaddin Zaim'in Türkiye'de İslam İktisadına Dair Katkılarına Dair Bir Değerlendirme. İnsan Toplum ve İktisat: Sabahaddin Düşüncesinin Ana Hatları kitabı içinde (s.53-87). Faruk Taşçı (Ed.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Roethlisberger, F. J. (1962). İşletme İdaresi ve Moral (S. Zaim, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Şimşek, S., Uğur, A., Gürdal, T., Altun, N., Haşlak, İ. ve Yardımcıoğlu, F. (2012). Prof. Dr. Sabahattin Zaim'e Armağan: Seçme Yazılar. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Uslu, İ. (2015). Sabahattin Zaim Kitabı: Hayatım ve Türkiye (1.bs.). İstanbul: Timaş.
- Zaim, S. (1956). İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler (1.bs.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Zaim, S. (1960). Sendikaların Verimliliğe Tesiri ve Bu Yönden İktisadî Gelişme Üzerinde Oynadıkları Rol. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(9-10-11), 61-72.
- Zaim, S. (1961). Kollektif Pazarlık Sisteminin Mahiyeti ve Prensipleri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(12), 1-11.
- Zaim, S. (1962). Sendikaların Milli Gelirin Dağılışına ve İşçi - Gelir Payına Tesiri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(13), 15-34.
- Zaim, S. (1962). Türkiye Fikir İşçileri ve İstihdam Şartları (1.bs.). İstanbul: Türkiye Harsi ve İhtimai Araştırmalar Derneği Yayınları.
- Zaim, S. (1962). Türkiye'nin İktisadî ve Sosyal Gelişmesinde İşgücü ve Prodüktivite Meselelerinin Önemi ve Tesiri (1.bs.). İstanbul: Yakın ve Orta Doğu Çalışma Enstitüsü Yayınları.
- Zaim, S. (1965). Türkiye'nin İktisadî ve Sosyal Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(16), 227-250.
- Zaim, S. (1969). Modern İktisat ve İslam (1.bs.). İstanbul: Milli Türk Talebe Birliği.

- Zaim, S. (1970). İktisadi Doktrinler (1.bs). İstanbul: Özel Galatasaray Y. İkt. ve Tic. O.
- Zaim, S. (1971). Bölge ve Şehir Planlaması Yönünden İstanbul Sanayi Bölgeleri (1.bs). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Zaim, S. (1973). Türkiye’de Nüfus Meselesi (1.bs). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Zaim, S. (1974). Türkiye’de Ücret ve Gelirler Siyaseti (1.bs). Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Yayınları.
- Zaim, S. (1978). İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı. İslam Tetkikleri Dergisi, 7(0).
- Zaim, S. (1979). İslâm ve İktisadî Nizam (1.bs.). Karabük: Teknik Elemanlar Birliği.
- Zaim, S. (1979). Türkiye’de Toplu Sözleşme Düzeninin İktisadi ve Sosyal Sahadaki Te-sirleri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(30), 147-172.
- Zaim, S. (1981). İslam’ın İktisadi Görüşü (1.bs.). İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Zaim, S. (1982). Türkiye ile İslam Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği ve Sanayileşme Gayretleri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(31), 55-68.
- Zaim, S. (1989). İslam, İnsan ve Ekonomi (1.bs.). İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Zaim, S. (1992). Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(37-38), 1-18.
- Zaim, S. (1997). Türk ve İslâm Dünyasının Yeniden Yapılanması (2.bs). İzmir: Nil Ya-yınları.
- Zaim, S. (1997). Çalışma Ekonomisi (10.bs). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Zaim, S. (2005). Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı: Toplum/İktisat/Siyaset. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2008). Bir Ömrün Hikayesi: Sabahattin Zaim 1926-2007 (2.bs.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2014). İslam Ekonomisinin Temelleri (1.bs.). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.